

BARTHA MIKLÓS:

KAZÁR FÖLDÖN

Kiadta: HÍDFŐ BARÁTI KÖRE
1970

22 Hancock St., San Francisco Calif. 94114, USA.

TURÁN PRINTING

Printed by P. O. BOX "L", GARFIELD, N. J. 07026 U.S.A.

BEVEZETŐ

Írta: KOVÁCH ALADÁR

Habent sua fata libelli. Ez a könyv nem készült könyvnek, — futó jegyzetek egy havasi pihenésről — s a legszervesebben megépített magyar könyvek egyike lett. Cikkenként jelent meg először egy vidéki lapban, szinte a kísérlet bátortalanságával s az egész ország fölfigyelt rá. Az olvasók gyűjteni kezdték a folytatásokat s kérték, reklamálták visszamenően az elfogyott számokat. Akkor kiszedték könyvnek, de így is alig jutott el a közönséghez. Fanatikus kicsi zsidók futottak szét az országban. Kivették az olvasók kezéből, összevásárolták minden található példányát s malomban őrlték meg. Pedig nem antiszemita könyv. A legforróbban emberi s a legeurópaibban magyar könyv.

Az első kiadás mindössze annyit eredményezett, hogy a Kaszinóban meghidegült a légkör Bartha Miklós körül, a nagybirtok kritikája miatt, a sajtó pedig "tartózkodó" lett a lengyelzsidó: kazár arcképek miatt. A kor legnagyobb közíróját elszigetelték, megsiketültek a szavai.

Másodszor halála után jelent meg a könyv, díszes, nagy "emléksorozat"-ba fojtva, ünneplőben, albumszerűen, zárt példányszámban, mint csemege, méregdrágán. Ez volt a leg súlyosabb kriptakő a művön. Így vált nagyon tisztelt és nagyon tehetetlen halott Bartha Miklósból.

Most harmadszor indul el útjára. Most győzni fog. Mert félelmetes fegyver az igazság egy zseni kezében, nem lehet összetörni.

★

A millenium idejében már tüzelnek a lázrózsák a magyarság arcán. A záporozó fényben, Erkel zengő akkordjaiban, Benczur brokátjai alatt nem hallják a földalatti morajt. Száguldó vasutak, prosperitás, bankpaloták, díszkardok, díszebédek, díszelőadások. Mámorban úszik az ezeréves hajó, s az árbóckosárban fönny fekete szél jár.

Bartha Miklós élete utolsó két évtizede egyetlen emésztő tűz. Látja a végétet s föl akarja venni a harcot

vele. Utolsó percéig adja le vészjeleit. Romániában: a Liga "durván utasítja vissza udvarias meghívásunkat az ezredévi ünnephez", a ruténföldet orosz ügynökök járják, a bosnyákok nyílt manifesztaban kérik az orosz cárt, hogy szabadítsa fel őket Ausztria-Magyarország rabigája alól; a belgrádi nép nyilvános helyen égeti el zászlónkat. Bécs a magyarfaló Luegert ülteti a polgármesteri székbe. Belgrád, Bukarest, Prága, Bécs, Grác elkiáltott magyarellenessé jelszavait visszhangozza Szeben, Fogaras, Brassó, Balázsfalva. Román, szerb és cseh diákok magyarellenessé gyűlést tartanak Párisban. Elnököl a volt francia külügyminiszter. Már túl vagyunk a közigazgatási harcon, "fajháború felhői mennydörögnek Magyarország felé". Nem oláh diákcsoportokkal állunk szemközt, hanem az orosz diplomácia ördögi erejével. A Habsburg-ház politikája nem idegenkedik a föderáció eszméjétől. Ez Magyarország egységének szétmállását jelenti. Befelé: az állami szervezet majd minden idegrendszer beteg. A törvényhozás szavazógép, tanyája a törtetőeknek. A liberalizmus rég elhajolt a kossuthi vonaltól: mai formájában a magyarság lelki és anyagi kifosztását szolgálja. A munkásságot idegen kéz neveli — a magyarság ellen. A mélyben az osztálygyűlölet jelentkezik; "a pokolnak minden tüzevel". A hadsereg mindenütt nemzeti, a hazaszeretet, a vitézség és becsületérzés organikus erőforrása; nálunk a történelmi magyar lélek és faji öntudat megölődje. A közigazgatási rendszer eret vág a nemzeten. A kivándorlás a legaggasztóbb méreteket ölti. Zala, Somogy, Veszprém megindult dél felé; Árva, Zólyom, Nyitra, Sáros megye neki a tengernek; Csík, Háromszék, Udvarhely kelet felé vándorol. Az elvérézés csöndes, de állandó, biztos. A szélesség teljes magárahagyottságában, elszegényedésében elindul földjéről. A magyarság legértékesebb elemeit veszítjük el. Ugyanakkor Vereckénél mind nagyobb tömegben tördül be az Oroszországból kiszorított zsidóság. Az emancipált zsidóság, a hivatalnokká renyhült középnemes osztály mindent ráhagyó bólogatása mellett kezébe ragadta a liberalizmus fegyverkészletét és teljes mértékben azonosította magát a jövevényekkel. A zsidóság itt van köztünk, "legfontosabb hadállásainkban áll". "Ez a faj, mely még nem állotta ki a hazafiság erőpróbáit, de igen keveset törődik hazánk történelmi jellegének fenntartásával, — a sajtóban máris dominál". Élete utolsó éveiben a zsidókérdés állandóan foglalkoztatja.

Szocializmusa az első időben bizonyos régi magyar földesúri patriarkalizmus és a kossuthi jobbágyfölszabadítás gyökereiről táplálkozik. És a szociális érzék Eötvös humá-

numával is gazdagodott, Victor Hugo francia nyomorultjában pedig nemcsak bűnhődő bűnösök, de a sorvasztó szegénység ítéletét is látja. Fölkeresi az ipari munkásságot, megismerkedik a proletariátus kérdéseivel: "Akik nem érintkeznek ezzel a réteggel, alig van sejtelmük arról az eszméről, mely őket áthatja, lelkesíti s tetteire buzdítja. Azt a nagy és hasznos erőt, mely a munkásosztályban rejlik, a magyar politikai élet sem ki nem próbálta, sem irányítani meg nem kísérelte. A zuhatag önmagára hagyva: rombol, fékezve gépeket hajt. Az elfojtott gőz mindent szétszakít, a fékezett gőz, az emberi haladás jótéteménye."

Tanulmányozza Marxot és meglátja, hogy az ideológia magyarországi érvényesülése főleg "ellenséges érzületű, idegen vezető" irányításával, okvetlenül a nemzettest bomlására vezet. Itt az utolsó perc, hogy a munkásságot visszavezessük a nemzeti közösségbe.

A századelő magyar irodalmának egyetlen szociális tette a *Kazárföldön*. Ítélet a nemzedék fölött, mely szétmorzsolta a kossuthi forradalom döntő eredményét: A fölszabadított tömegeket a vaksors játékanak szolgáltatja ki az önzés. A nagybirtok kínai falának vágja csákányát. Ráhordul a hatóságra: védje meg a parasztságot! Az örökké bíróságoló, végrehajtó, árverező közigazgatáshoz nem fordulhat a nép védelemért. A tiszta humánus könnyei gyöngyöznek tollából. Eötvös óta irodalmunkban az első agitatív fölrázó hang a tömegekért. A rutén rabszolga mögött ott áll a legyőzhetetlen erkölcsi nihil, a kaftános kazár. A két falánk ragadozó, a passzív vad: A nagybirtok s az aktív parazita: a kazár megemészti sok százados becsületes sorstársunkat, a ruténiséget.

S az utolsó lehetéig hittell ellenzéki politikus-publiszta ünnepli a minisztert, *Daranyi Ignácot*, ki gyümölcsfákkal népesíti be az országutak mentét s megindítja a kárpátaljai fölszabadító hadjáratot. Szembeszáll minden támadóval, szinte testével védi a minisztert, magára von sok súlyos sajtótámadást, vállalja a harcot mindenfelé, mert a kibontakozás, az egészséges jövő útját látja a rutén-életmentésben, a Hegyvidéki Akcióban.

Ez a tettekben kibontakozó szocializmus talán egyetlen ellenszere, ha van még idő a gyógyításra, a nemzetiségi láznak. Mert gazdasági téren közelíthető meg leginkább a nép.

A veszély azonban a szabadesés gyorsaságával nő. A harmadfél milliónyi erdélyi románság egyházilag, pénzügyileg, irodalmilag és társadalmilag elszakadt már a hazától. Csak

idő kérdése a politikai elszakadás. A román előnyomulás nyomán a szász öntudat még gögösebbre duzzad s nem a románság, hanem a védelmi állásba szoruló magyarság ellen tamad. A germán világhatalmi törekvések ez erdélyi korallszigete biztos támasza volt mindig a dinasztának, de a dinasztikus politikán túl a nagynémet álmoknak. Forr minden, divergáló erők feszítik szét az ezeréves ország abroncsát. "A szász és oláh középiskola közönséges melegágyai a hazafiatlan érzelmeknek. A szászok neveléséből kikerült ifjaknak legalább nyolcvan százaléka nyíltan bevallott ellenség. Az oláh ifjakból száz közül éppen száz az ellenség. Ezek az iskolák a hazára nézve nem hű polgárokat, hanem ellenséges rajokat bocsátanak ki magukból." S Fiume?

A magyar korona édes gyöngye, szárnyalásunk a nagy vizek felé? A magyarság szeretete és áldozatkészsége "kimosdat-ta ezt a jelentéktelen halásvárost a piszokból", széppé, gazdaggá, élénkké tette. Amíg dédelgettük: hízelkedett, "mikor megnőtt: megszalta az anyját. Kacérkodni kezdett, hol az olasz, hol a horvát ifjúval. Anyjára nem hederített. Feslett életű teremtés lett belőle. Semmi sem undorítóbb, mint mikor a hálátlanság szemtelenséggel párosult." Fiume is zászlógalázó lett, megköpdöste édesanyja orcáját. "Fiumét kitartjuk, mint egy vesztegető örömléányt. Persze megcsal. Ha Magyarország férfi volna, kutyakorbáctól véreznék Fiumének a háta."

A magyar föld minden égtája ég: Erdélyben románok és szászok közösen törnek a magyarságra. Északon és délen, mindenütt az orosz kéz intésére mozdulnak a szláv erők. Mi hát a védekezés módja? Lehet-e még védekezni? S mire épüljön a védelem? A hatalomra? Magyarország földjén fajok harca dúl. Az erőviszonyok megváltoztak, a magyarság statikája a beteg társadalmi rétegződés miatt nyugtalan, a feszültség az osztályok közt egyre nő, a vezető réteg szinte teljes egészében a bécsi politikához kapcsolódik, a hirtelennőtt kapitalizmus minden érdekszála s a hivatalok Magyarországa a dinasztiahoz tapad. A népben lenni még tovább ég az eltaposott kossuthi forradalom, a fölszabadított de földtelenül maradt jobbágy keresi új életformáját. Még nem gázolt végig rajta az elkövetkező évtizedek csalódása, még vár és hisz, keresi helyét a városban, — kis része átjut a vámon és ipari proletár lesz, a nagy tömeg előtt lezárulnak a sorompók. S hazamennek, ha van haza, vagy szétszélednek s megindul a kivándorlás. A világ négy égtáján vérzik szét a magyarság.

Természetes, hogy a meg hasonlott, súlyos beteg nép

nem léphetett fel kellő eréllyel a maga védelmére. Bartha Miklós függetlenségi harca nem valami árvalányhajas, sírvavigadó fráziskincs: a nemzettest épségének védelme, életkérdés. A jogelméletek már teljesen körülhurkolták a magyarságot, saját földjén tekintélytelenül, guzsbakötött kézzel, a parlamenti szónarkózis bódulatában nézi a vendégfajok szervezkedését.

Mi a megoldás? Független Magyarország (államformájában királyság), felülről végrehajtott erős szociális intézkedések, melyek ha nem is zúzzák szét teljesen a nagybirtokot, a parasztság fiait magasabb műveltséghez juttatják s így rövidesen a politikai hatalom részeseivé teszik a második parasztnemzedéket. Az élő alkotmányba beengedett agrártömegek biztosítják az erők egyensúlyát. Ez a demokratikus kiképzésű független magyar királyság tekintélye lesz. A megerősödött magyarság meggyógyítja a nemzetiségi vidékek szociális bajait, kírítja az igazságtalanságokat s ezzel "hálára kötelezi a nemzetiségeket".

A helyzet már súlyosabb volt. Az élet realitásának viharos cáfolatait kapta Bartha Miklós, mégis rendületlenül hitt a megoldásban. A szociális igazságszolgáltatás elkerülhetetlen igénye az életnek. Ez a tény csak ideig-óráig tagadható. Hitt benne. S hitt a magyar faj magasabbrendűségében. A szociális igazságszolgáltatás az uralkodó faj kötelessége. Egész életmunkája: a magyarság történelmét erre a vágányra állítani.

Ez vágatában megmutatva Bartha Miklós problematikája. S talán bizonyítják a mondottak, mennyire mélyen élte korát, nem kerülte meg a sorskérdéseket. Az idő embere volt és meghallotta a kor utasításait. Gondolatban az élő magyar történelem és a töretlen faji ösztön jelentkezik. Ha rejtett vágyban is, mindig alkotó politikus akart lenni. Szenved, mert "a politikus főemberek" hallgatnak. A hírlapirodalom nem tudja pótolni ezt a hallgatást, mert "mi írók csak arra lehetünk alkalmasak, hogy az igazságok érési folyamatát elősegítsük de nem arra, hogy az érett eszméket átvigyük a cselekvés terére".

A magyarság inkarnációjának tudta magát, egyéni élete sokszor teljesen eltűnik. Hallatlan öntudattal száll szembe a közvéleménnyel, ha igazsága diktálja s szemrebbenés nélkül áldozza fel népszerűségét az igazságért.

Kongatja a vészharangokat, meggyújtja a lármafát, mert látja, hogy a halál felé tántorog népe.

★

Az emberek akkor nem álmodoztak, nem várták a holnapi tűzöket, minden jobb házban volt egy szög, ahová a leveket akasztani lehetett, ha a gyakorlati érzék, a nyugdíjas boldog jövő ezt megkívánta. A hivatalnok középosztály (bihari dzsentrí-sarjak s a Bach-korszak ifjai) a maga életét építette. Új címekkel drótozták a Kossuth-összetörte nemesi címet s kijárással tatarozták a beomlott kúriát. A "meleg alsóruhák és esernyős nyárspolgárok" kora ez, ezeknek rajzolta Rákosi Jenő megnyugtató, hazug délibáb-jait a harmincmillió magyarról. A Hargitából jött Bartha Miklós mikszáthian groteszk, romantikus hős volt ebben a korban, ittmaradt, szép Jókai-alak, akit meg kell hallgatni, akiben gyönyörködni kell, — de igaza végeredményben mégis csak a B. H.-nak van.

A Kazárföldön támadta a gyilkos nagybirtokot. A Kaszinó méltóságán alulinak tartotta fölvenni az odadobott kesztyűt. A könyv támadta, guillotine alá küldte a magyar közigazgatást, a hivatali szellemet. A hatóságok kezébe került példányok meddőek maradtak. Pört nem vertek a szerző nyakába se Schönborn gróf, se a megvádolt bürokrácia.

A könyv támadta a nép megrontóját, a lengyel zsidókat, kiket kazároknak nevez, hogy se a lengyeleket, se a magyarosodott zsidókat meg ne sértse ezzel az emberalatti fajtával. Hányszor hangsúlyozza Bartha Miklós a fejezetek során, hogy "nem a magyar zsidókról" van szó, "akik velünk éteznek, örvendnek és szenvednek", akikben "tudomány van, költészet és zeneérzék", kéri, hogy ne azonosítsák magukat "ezzel az érzéketlen, tudatlan, ambíció nélkül való, durván materiális és mosdatlan fajjal", követeli, hogy senki se csináljon zsidókérdést a kazárkérdésből. "Egy fajról beszélek, amely becsmépszte magát hazánk felvidékére s meglepte a bennszülötteket, miként a penészgomba a védtelen organizmust." Mekkora a megdöbbenése, mikor fölfedezi, hogy a kazár, a "legyőzhetetlen erkölcsi nihil", rutének, magyarok ragadozó ősellensége körül hatalmas védőgyűrű emelkedik, mikor "magyarult zsidó" főszerkesztők, képviselők, százéve megkeresztelt kaszinótagok fölszisszentek, mikor érzékenykedő, gyanúsító, vádoló, rágalmazó levelek százait kapja, névvel és névtelenül. A hazai zsidóság úgy látja, teljes mértékben azonosítja magát a jövevényekkel. Fenyegető düh, löthatatlan ökl emelkedik a levegőben. Keserűn lázad Bartha Miklós az új, eddig ismeretlen sovinizmus ellen: "A szegény rutének nagy szerencsétlenségére a bevándorlók zsidóhitűek. Ez kiváltságot jelent. Mindenki fél a zsidók érzékenységétől. Szabadelvűségének és demokratikus felfo-

gásának hírnevét mindenki óvakodik kockáztatni. Bárcsak lett volna a bevándorlók serege kálvinista, lutheránus, római katolikus vagy görögkeleti, buddhista vagy mohamedán. Unitárius vagy nazarénus. Könnyen, fontolgtatás nélkül, erőlesen elbánt volna velük a vármegye, a bíróság, a kormány, a társadalom, a sajtó, a törvényhozás. Mindenki természetesnek találta volna, hogy az élet-halál harcban a bennszülött és hazafiságában kipróbált elemet hatóságilag és társadalmilag is védenünk kell a betolakodó idegen proletárság ellen. De a jött-mentek fájdalom, zsidók. Szokásuk, erkölcstelenségük, embertelenségük egy félszeg szellemi aramlat oltalmát élvezi. Az ember hiába disztíngvál, hogy nem azokról beszél, akik magyarok, honfitársaink. Mindezt es az ehhez hasonló őszinte, meleg és szeretetteljes érzéseket hasztalan tárod föl. Nem hisznek szavadban, uram! Meggyanúsítanak, ostoba-antiszemita hírbe kevernek; tömegesen kapod a névtelen leveleket; meggyaláztatást kell tűrnöd s gratulálhatsz magadnak, ha nyilvános utcán le nem köpdösnek."

Nem sejtette, hogy ennyire kényes kérdést bolygat. A jajjongó, káromkodó, sikító visszhangban a két zsidó tömeg egytest voltát látja meg, a fölbonthatatlan, ösztönökben élő törzsi szolidaritást. Az intellektuális, városi zsidóságnak a kazár a parasztja. Ez a talaj, a humusz, innen nőnek ki a fa. Östehetségei: a hegedűre tapadó finom ujjak s az ifjú vált. Tacsempészek ideges ujjai, a számok bámulatos virtuózai s az abortőrök. Ez a népi rezervoár, az örök utánpótlás, amelyről a zsidóság becsületesen és őszintén soha le nem mondhat, a vérehullás, az elmúlás áldozata nélkül...

★

Vihar fúj e könyv lapjaiból.

Vád és szörnyű ítélet. Átok egy nemzedéken, mely eljátszotta az országot. Átok a sírokon, mert nem hallották meg a síró gyermek: a nép s legjobb fiaik szavát. Átok emlékükn, mert csak éltek s nem teljesítették a nemzedékre kirótt történelmi parancsot.

És mireánk dőlt minden árnyék: millió és millió koldus magyar a Schönborn birodalmak árkaiban, idegen város. utcatorok, idegen tőkeuralom, asszonnyal, pénzzel, hízélgéssel megvett szellemi front — s keressük magunkat, régi orcánkat, a történelmünket, százados szép magyarságunkat.

Tisztító vihar ez a könyv. Elégtétel az igazaknak; mert a nemzedék minden bűnén túl, a nagy Darányi Ignácban mégis a magyar génusz indult el Kárpátaljára s a Hegyvidéki Akcióban mégis az édes Anyaállam csókolta meg szárnyatört kis kakukfiát, a rutén parasztot.

1939 tavaszán.

MAGYARÁZAT

A havas csodálatos vonzóerőt gyakorol rám. Úgy tetszik, hogy a természet a havason érzi magát igazán otthon. Egyebütt meg kell őt lesni; de itt kitárja a maga indulatait őszintén. Ez a harag valódi harag; ez a fenség nem komédia; ez a báj nem műszépség. Ásó, kapa, ekevas nem változtatták meg színét és alakját. Vasutak, csatornák és árkok mértani vonalai nem nyugtalanítják a vadon ősi szabadságát. Minden úgy van, amiként az örök műhelyből kikerült s amiként azt megformálta a zivatar, a görgeteg, a jég, a napsugár, a villám.

Míntha más volna ott az ember is. Régi szokásait, régi szerszámaikat, régi viseletét inkább megtartotta, mint mi. Erősebb a teste, szívósabb az élete, jobb a szeme, mint nekünk. Fejletlenebb állapotánál fogva közelebb áll a vadálathoz s erősebb hiténél fogva közelebb áll Istenhez, mint mi. A történelmi átalakulások jóformán nyomtalanul siklanak el feje fölött, miként azok a felhők, melyek csak megpihennek a bércek ormán s "néma borongással" tovább szállanak.

Úgy tetszik, hogy a gyergyói rengetegek pásztoremberre az elődök ruhájában járja a bérceket és a hajdankornak nyelvén beszél hozzánk. Letűnt századok vonásait látom a havaslakóban, miként a paleontológiai leletekben láthatók az elpusztult világrend ősnymai.

Az elmúlt ősszel kétheti pihenőre tettem szert. Aki jól be van fogva, annak nem kis feladat eldönteni, hogy hová menjen és mit csináljon, mikor a semmittevés gyönyöreiből nyílik kilátás. Amíg efölött töprenkedtem, mindig havasi képek rajzoltak körül.

Egyszer aztán véletlenül találkoztam Egán Edével, akit a Kárpát-hegyvidéki földművelő nép nyomorának enyhítése céljából Beregmegyében foglalkoztat a földművelésügyi kormány. Ez az akció már régen érdekelt. Különböző leírásokból tudtam, hogy elhanyagolt és kegyetlenül elcsigázott népet óhajt a kormány szörnyű helyzetéből kiszabadítani. Itt-ott szórványos közlemények jelentek meg a

mentési munkálatról. A közlések nem vágtak össze. Egyik dicsérte, a másik gáncsolta a munkát. Sikert jósolt az egyik: kudarcot a másik.

Kinek van igaza? Meglehet-e csakugyan menteni egy végpusztulásnak indult népet? Megérdemli-e a kezelésbe vett anyag a ráfordított fáradságot? Nem olyan kísérlete-

zéssel állunk-e szemközt, mely pénzt, gondot, erőt nyel el ok nélkül?

Elhatározásom gyorsan megfogant. Oda megyek pihenni a rutének közé. Ott havasvidéket is találok s ezenkívül színről-színre megnézhetem a népmentési munkát. Tervemet Egán azzal az örömmel fogadta, amellyel a mesterek szokták fogadni műtermüknek értékes látogatóit. Pihenésem kérdése ezzel meg volt oldva.

Szeptember 7-én érkeztem Szolyvára s a miniszteri kirendeltség központi műhelyében fölütöttem sátorfámat. Innen kirándulásokat tettem Beregszentmiklósról, F.-Viznyit-cére, Puznyánfalvára, Dombostelkére, Patkányócra, Nagy-Marosra, Munkácsra, Árdánházára, Hársfalvára, Zsdenyovára, Vereckére, a Beszkid-csúcsra, Volócra, a Fircák-havasra, a Névtelen-havasra, Ökörmezőre, Bisztrára, Husztra, stb.

Alkalmam nyílt megnézni a nép életmódját, vagyoni és kulturális állapotát. Érintkeztem papokkal, jegyzőkkel, bírákkal, erdőszókkal, kerülőkkel, földművelőkkel, boltosokkal, napszámosokkal, tanítókkal, korcsmárosokkal, uzsorásokkal, nagyúri családdal és szegénységben sínlődő rutén háznép-pel. Láttam és megmértem a helyzetet s nyitott szemmel néztem, hogy a földművelésügyi kormány terve, célja, eszköze behat-e valóban a népelet viszonyaiba és, hogy van-e a valóságban ennek a behatásnak állandósági biztosítéka?

Kimondhatatlan örömet okozott az a meggyőződés, hogy nem szappanbuborékos légvárakat épít a miniszteri kiendeltség, hanem reális alkotásokat hoz létre. Faluról-falura látja az ember, hogy miként lábbad föl a nagy beteg. Mert hajh, nagy volt és még most is nagy ott a betegség! Ennek a néptestnek mindene fáj: a feje, a lába, a dereka, a háta, a gyomra. Mindene.

Hol kezdették tehát a kúrát? Világos, hogy magán a testen; annak valamennyi tagján. A nyomort nem ez, vagy az okozza, hanem minden, ami e népet körülveszi. Az intézmények, az éghajlat, az emberek. A pénz, hogy ennek van, annak nincs. A terméketlenség. A munkahiány. Az adósság. A tudatlanság. A pálinka. A demoralizáció. A közlekedés hiánya. A felszerelés hiánya. A legelő hiánya. A szolgabíró. Az uzsora. A jegyző. Az erdő. A dúvad. A szarvas. A kazár. Minden, amit lát.

Ez mind együttvéve ezen egyetlen szóban jelentkezik: éhség!

Búza-termő Magyarországnak van egy vidéke, ahol a nép évről-évre százezerszámmal mindig éheznek. Nem ismer-

ri a jóllakás állapotát. Egész élete abban a sóvárgásban telik el, hogy jóllakhassék. Íme, az állattá fajulás útja. A kutya ragadozóvá lesz, a veréb tolvajjá, ha éhes. A birka bög, a ló nyerít. Ez a szegény nép sem tolvajjá, sem martalóccá nem lett. Nem is kiabált. Némán tűr évtizedek óta.

Amit láttam és hallottam, arról futó jegyzeteket írtam kis úti naplómba. Eszem ágában sem volt, hogy közzé tegyem. Egyszerűen följegyeztem, amiként műkedvelők rajzfölvételeket készítenek egy-egy tájékról. A magam okulására és az emlékezet támogatására jegyeztem föl.

Jóval később egyik képviselőtársam feltűnő kicsinyléssel beszélt előttem a miniszteri kirendeltség hegyvidéki akciójáról. Még később a hegyvidék egyik főispánja, aki művelt és eszes ember, aki tehát képes fölfogni egy ilyen akciónak becsét, horderejét és nehézségeit, a vádak egész sorozatával terhelte meg előttem a kormány népmentési munkálatait. Nemsokára a pénzügyi bizottságban is fölmerült a kérdés s egyik tag élesen elítélte az egész mozgalmat, mint költséges és haszontalan fáradozást.

Ehhez járult néhány hírlapi cikk olyan lapokban, amelyek máskülönben mindig a kormány politikáját szokták támogatni. Ezúttal azonban keményen kirúgtak a hámból. Az egyik Darányi földművelési miniszternek szegezte mérgezett nyilatkozatát. A többi megelégedett az Egán szétmarcangolásával. Én sem ez aztán derekas munka volt. Csak a-műgy izzadt minden betű attól a nagy fáradságtól, amit az írók kifejtettek az Egán szétszedésére.

Mindez arról győzött meg, hogy a mozgalom mibenlétét még azok sem ismerik, akik arról beszélnek és írnak. Még kevésbé ismerik a Darányi miniszter intencióját és legkevésbé ismerik Egánt. Egyszerűen meggyőződtem arról is, hogy ez az üdvös és kivált nemzeti szempontból elsőrangú kezdeményezés hajótörést fog szenvedni az ellenséges irányú hangulat áramlatában, ha nem alakul egy erőteljes és mindenható közvélemény, mely a dolgok, viszonyok, célok és eszközök alapos ismeretével leszerelje az ellenséges irányú hangulatkeltést.

Ennek következtében elhatároztam, hogy leírom tapasztalataimat.

Akinek kezébe kerül ez a kis könyv: legyen szíves és olvassa át. Céлом a toborzás. Azt akarom, hogy különb harcosok sorakozzanak egy jó ügy mellé, mint amilyen én vagyok. Lelkem az a vágy égeti, hogy minden olvasó

meggyőződjék soraimból a földművelési kormány hegyvidéki akciójának helyessége, célszerűsége és szükségessége felől.

De célom elérésénél óvakodtam úgy a képzelgéstől, mint a túlzásoktól. A valóságot írtam meg a valóság színeivel. Azok a képek, melyeket az olvasó elé tárok, akár a mélységekből hoztam azokat, akár az ormokról, mindig hű másolatai az életnek, a viszonyoknak, az embereknek.

EGÁN EDE

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter a hegyvidéki kirendeltség vezetésével *Egán Edét* bízta meg. Illendő tehát, hogy ezt a férfiút bemutassam, mert csak így lehet megítélni, hogy megvan-e egyéniségében a siker biztosítéka.

Az Egán nevét 14 év óta ismerem. Egyszer véletlenségből egy kirakatban ilyen című könyvet láttam: "*Román szomszédaink*." Írta: Egán Ede. Megvettem; elolvastam. Azóta nem feledtem el sem a könyv tartalmát, sem szerzőjének nevét. Olyan kereskedelmi, adózási és gazdasági elvek vannak ott lefektetve, amilyenekkel publicisztikánk nemigen szokott foglalkozni. Románia gazdasági jövődjére a versenybeli győzelemnek minden képzeletet fölülmúló veszélyével tárult föl e műben. Amit olvastam: minden gondolat, minden állítás a kérlelhetetlen tények szigorával hatott rám. Megdöbbenésemből, — hogy miként haladnak mások és miként maradunk mi el, soha többé fölocsudni nem tudtam.

Azóta a következő munkák ragadták meg figyelmemet: Darf és "*Milch für reiche*" und "*Milch für Arme*" geben. Ein Wort gegen die sogenannten Kindermilch-Anstalten. Von Eduard Egán." Megjelent Brémában. "*Románia mezőgazdasági viszonyainak rövid vázlata. Toldalék Egán Edének román szomszédaink című művéhez.*" — "*A szeszadó-törvényjavaslat ügyében. Írta: Egán Ede.*" E műben azt bizonyítja, hogy az iparnak nem szabad a mezőgazdaság kárára fejlődni, s annak romjain emelni palotákat. "*Die Hochschule für Bodenkultur in Wien und ihre falschen Propheten. Von Eduard Egán.*" — "*A tej a fővárosban. Írta: Egán Ede.*" — "*Az erdélyi szarvasmarhatenyésztés feladatai. Írta: Egán Ede.*" — "*Kárpátaink közgazdasági hivatása. Intő*

szó a magyarországi havasi gazdaság fejlesztése érdekében. *Írta: Egán Ede.* — *„A marha-tüdővész veszélye Magyarországon mezőgazdaságára. Írta: Egán Ede.”* *„Das ungarische Pferd, seine Zucht und Leistung. Von Eduard Egán.* Megjelent Berlinben. — *„Ein Wort für das arabische Pferd. Von Eduard Egán.”* Megjelent Berlinben. — *„Landwirtschaftliche Skizzen aus Ungarn. Von Eduard Egán.”* Megjelent Berlinben.

Egán angol származású ember. Voltaképpen skót. A karaterejét, szívósságát, kötelességtudását a klánok szellemétől örökölte. Még az apja költözött hazánkba. Jó magyar lett, itt halt meg, de angol honosságát végig megtartotta. Szerette fajunkat, azonban nem tudott megválni attól a büszkeségtől, hogy egy világhódító nemzetnek legyen a tagja.

A fiú egészen a miénk lett. Skót nemességét naturalizálta borostyánkői prédikátummal. De angol-német nevelése megőrizte lelkének objektivitását.

Ő nem úgy nézi fajunkat, annak tulajdonságait, jellemét, szokásait, szenvedéseit, hazaszeretettét, amiként mi nézzük, akik atomrészekké vagyunk a nemzeti vérkeringésben. Ő kívül áll. Nem belénk olvadt, hanem belénk szeretett. Jobban félt minket, mint mi magunk. Jobban is szeret minket. A szerelmes imádatával tekint fajunkra. Szép vonásainkat körülfontja a művész áhítatával. Népviseletünk elragadja. Népdalainktól megrészegül. Egész mivoltunk átalakul, megszépül, tökéletessé válik az ő lelkében. Nincs ezt miért tovább fűzni. *Szerelmes a fajunkba.* Ezzel minden meg van mondva.

Középtermű, nagy csontok, kemény izomzat; fáradtság, viszontagsághoz, veszélyekhez edzett szív.

Tervkészítésében körültekintő, alapos, a legapróbb részletekre kiterjedő. A végrehajtásnál villámgyors, rácsap a munkára, mint a sas az áldozatra és gyorsan, kímélet nélkül végez vele. Szótárának legantipathikusabb szava a „lehetetlen”. Nem tud kibékülni azzal, hogy amit ő jónak tart, azt megtenni ne lehetne.

Lankadás nélkül dolgozik — ha kell — naponként tizennyolc órát. Akkor alszik el, amikor tetszik. Elsőrangú lovas, gyönyörűen gyeplőzi a négyest. A vadászathoz nincs kedve. Ezzel sok idő telik el haszontalanul.

Társaságban élénk, gyöngéd. Nők iránt határtalanul udvarias. Modorára előkelő, kissé külföldies. Étkezésben, öltözködésben angol szabályokat tart.

Rengősen erőfeszítései, fárasztó utazásai s hosszas ideig tartó silány étkezései után nagyon tudja méltányolni az úri kényelmet, a jó asztalt, finom és tiszta ágyruhát, a kandalló

sziporkázó tüztét, a mandarin tea páráját s a Pomery-sec gyöngyözését.

A raktárakban hány, vet, emel, rakosgat, mint egy darabont; a boltokban vizsgál, számít, leveleket, bárcákat, számlákat revideál és rovancsol, mint egy könyvelő; a havas tetőkön gyalogol, csúszik, kapaszkodik, szalonnát pirít, falombokon hál, mint egy erdőkerülő. Azonban nőtái is vannak, ha jó a cigány s a szalón parkettjén oly biztosan jár, mintha sohasem távozott volna onnan.

Ilyen az a férfiú, ki a Kárpát-hegyvidéki földműves nép gazdasági helyzetének javítására a kormánytól megbízatást vállalt.

A kezdet kezdete egy tanulmányút volt.

Hónapokat töltött a hegyvidéki megyékben. Községről-községre, emberről-emberre vizsgálódott, adatokat szerzett, meggyőződést értelt. Kezét rátette a viszonyok ütőerére. Figyelemmel hallgatta a nyomor szívdobogását. Méregette azon lejtők esési viszonyait, amelyeken ez a nép a mélységekbe süllyedt. Tanulmányozta a nép testi-lelki állapotát. Egyszerre dolgozott lélektani, orvosi, gazdasági és szociológiai műszerekkel.

Éles szemét semmi sem kerülte ki. Mindazon szálakat összegyűjtötte, melyek a népet a földhöz, a keresethez, a kocsmához, az uzsorához, a templomhoz, a jegyzőhöz, a bírósághoz, a vármegyéhez, az adóhivatalhoz, az erdőhöz, mezőhöz, baromhoz, a hazához, Istenhez és családhoz fűzik. Ezen szálakból fonta meg jelentését, melynek első része a rutén nép gazdasági és erkölcsi állapotával és a nyomor okaival foglalkozik.

Rémesebb képet talán sohasem láttam. Ha adat-adatra nem volna halmozva, ha számokkal, nevekkal, tényekkel nem igazolná állításait: valamely rémlátó romantikus költőnek mesés képzelődését sejtethetnők e jelentésben.

A jelentés második felében a mentés eszközeit hozza javaslatba. Ezt olvasva, lehetetlen föl nem kiáltani: Az a szegény nép megtalálta végre a maga emberét! Azt a férfiút, akinek keblén százezrek sóhajtása, vágya, álma tetté érlelődik.

Mikor a kormány elfogadta és helybenhagyta javaslatait és megbízni kívánta a javaslatok foganatosításával, ugyanakkor

uradalmak kormányzóságára kapott ajánlatot Egán. De ő a magyar kormány sokkal kisebb javadalmazással járó megbízását fogadta el.

Miért? Hiszen még a hivatalos statusba sem iktatták be őt. Rangfokozatot nem adtak neki. Nyugdíjképesse

nem tették. Állását nem állandósították. Működését nem rendszeresítették. Jövendőjét nem biztosították.

Hát akkor miért?

Miért?

Miért féltjük az életünket és biztonságunkat a jégen, hogy el ne csúszunk, a magasban, hogy le ne szédüljünk, a ragály alkalmával, hogy meg ne betegedjünk? Miért hívunk orvost, ha mellszúrást érzünk? És mégis, mi az oka annak, hogy ha szólít a haza: elvetjük óvatosságunkat, megszűnik félelmünk, nem gondolunk náthával, halállal és meggyünk a tűzbe, hallgatjuk a golyók füttyülését, ontjuk a vért patakszámbra.

Miért?

Azért, mert az élet nem cél. Mert a nagy és nemes ambíciók fölülkerekednek és legyőzik a köznapiságot. *Mert nincs a földön nagyobb dicsőség, mint jó hazafinak lenni, s mert ezt a nagy dicsőséget nagy áldozatok nélkül megszerezni nem lehet.*

Egán rálépett arra a tövises útra, melyen a jó hazafiak szoktak járni. Edzett lélekkel tűri a méltatlan gáncsolódást. Űzi, hajtja egy történelmi feladat s természetesnek tartja, hogy az úttörés akadályokkal jár. Szelíd mosollyal mutogatja a kapott sebeket, melyek egészséges véralkata folytán per primam gyógyulnak meg. Belső vérzéseiről nem beszél, mert röstellené. Nyilvános elismerésben eddig kevés része volt. Ha tőle függne: egész erélyével megakadályozná ezeket a sorokat.

A MÁV

Reggel 7 óra felé fölébresztettek. Csak az imént aludtam el, tehát nagyon álmos voltam. E miatt már nem tudom, hogy a vonatunk változott-e, vagy reggeliznünk kellett? Azonban a kocsiból kiszállottunk s teljes kávét rendeltem. Valami hamuszín italt kaptam, mely kissé kékes is volt, mintha palaolvadék vegyült volna belé. Ilyen formának képzeltem a kovásznai Pokolsár-fürdőt, amelyre különben már csak homályosan emlékezem.

"Köszönöm. Inkább egy csésze teát." Jött a burjános meleg víz, a tükörén zsírfoltokkal, hogy tündöklőbb legyen. A beléndek, mikor a gyümölcsével — mely gömbölyű és tuskés, mint a tuskés mongolica — disznósdit játszottunk, ilyen forma szagot hagyott ujjainkon. Szegény édesanyám min-

dig megérezte rajtam ezt a játékot s nem adott vajaskenyeret, míg meg nem mosdottam.

Miután pedig az illatnak köztudomás szerint emlékeztet idező hatása van és miután ez a tea a beléndekre, a beléndek viszont a mosdóvizre emlékeztetett: ennél fogva kiindultam az indóház udvarára, ahol kutat, vizet és vályut reméltem találni. Azonban a folyosón arra figyelmeztettek, hogy van az indóházban hivatalosan berendezett toalett-szoba az utasok számára.

Ez meglepett. Mégis haladunk. Ime a Máv, ha nem is törődik a gyomrunkkal s ha meg is tűri kávénak a moslékot és teának a mosogató levet, de legalább gondoskodik tisztasági igényeinkről.

Beléptem a szobába. Egy nagy márványfedelű mosdóasztalt találtam két tállal, két nádszéket, egy ruhafogast. A mosdóasztal vízvezetékre berendezve.

Kint fényes nap sütött. Itt félhomály volt, dacára a nagy ablaknak. Mert, kérem, az az ablaküveg, mióta a gyárból kikerült, soha tisztítva nem volt. A zemplérvármegyei gazdákra gondoltam. Micsoda? Hát nem ismerik ők a guánó értékét? Hiszen itt légy milliárdok hulladéka raktározódott vastag rétegekbe. Ez egy kincsbánya a műtrágyázás szempontjából. Ezek a legyek tejfel, borjú pörkölttel, gulyással és cukorsüteménnyel élnek. Hulladékaik nagy százalék foszfort, kálit, nitrogént tartalmaz. Miért nem kezd valamelyik vállalkozó ennek a kincsnek a kiaknázásához?

Lassacskán megszokta szemem ezt a félhomályt. Látni kezdtem. A fölcserpezett falfesték pikkelyei alól gúnyos nevetéssel néztek a kíváncsi poloskák rám, a tisztaság keresőre. A mosdóasztal márvány táblája össze-vissza volt zúzva, mintha Árpád honfoglalása óta minden hadjárat rajta gázolt volna keresztül. Repedései tömve nedves, undorító, bűzös piszokkal. A vízvezeték csapján zöld rozsda ült, a szennynek és mocskoknak barna patinájával. A csap nem fordult sem jobbra, sem balra. A mosdótál falán dilluviális és aluviális rétegek hirdették, mint valamely szappankori ősidőnek maradványai, hogy ez a tál soha megmosva és kitörölve nem volt.

Eddig azt hittem, hogy a mosdás célja a tisztaság. Itt a mosakodás tisztátalanságot jelent.

A szolgálattevő asszony valami edényből vizet töltött a tenyerembe, hogy a csapról maradt szennyet ledörzsöljem ujjaimról. Azután valami portörölőféle ronggyal kínált — a székelő parasztság sűrűlő rongynak nevezi az ilyesmit —, hogy törülközzem meg. "Köszönöm. Jobb a zsebendő." Fésűvel is kínált s ha nem csalódom, fogkefével is.

Brrr!

Adtam neki 40 fillért. Lármát csapott. Két deciliter vizet öntött a markomba. Ilyenformán egy hektóliter mosdóvizet száz forintba taksáltam. Ennyiért bort is lehet kapni. Nem is homoki bort; nem is Engel bort. Hanem jó, tüzes hegyaljait.

De a tót asszony lármázott. Tótul lármázván, mindjárt gondoltam, hogy állami alkalmazott. Megértettem nagynehezen, hogy neki 60 fillér dukál. Át is láttam igazát; mert aki abban a szörnyű piszokban ül napestig, várva azokat az áldozatokat akik itt magukat bemocskolni akarják, az csakugyan érdemes a jó fizetésre.

Azóta sokszor történ a fejemet azon a problémán, hogy vajon mennyire szabnak ennek az asszonynak a díját, ha még dolgoznék is annyit, amennyit egy szoba tisztántartására szükséges? Ha rákényszerítenék a szoba kisöprésére, szelöltetésére, tiszta kendő tartására, ablaknak, tálnak, tükörnek megmosására, zárnak, saroknak, kilincsnek, csapnak tisztogatására?

Miért időzöm eme csekélység mellett? Csak azért, mert szégyellem azt a rondaságot, mely vasúti indóházainkat jellemzi. Kezdve a budapestieken, valamennyi tisztátalan. A külföldi utazó erről ismer házainkra. Átlépve a Lajtát, Keleten érzi magát.

Bűz, rondaság, szemét. Narancshéj, almatorzsa, hagymaszár, szalonnabőr. Durva málházók, goromba örök, életunt pénztárosok, ideges távirások. Füstös petróleumlámpák, izzóvá fűtött vaskályhák, rozsdás ajtókilincsek, bedagadt ablakok.

Légykultúra az étkező helyiségekben. Évek óta száradó és naponként felújuló sörloccsadék a padozaton. Paradicsomfoltok az abroszon. Penészes torta a desszerttartókban. Ávas és vastag zsírréteg a mosdatlan kezű pincérek frakkján. Mindezt mérgdrágán fizetve: íme, a magyar vasúti vendéglők és indóházak típusa.

Nem beszélek a német indóházakról. De az olasz nép tisztasági érzéke már csakugyan nem mintaszerű. Mindazonáltal egy olasz étkező a miénkhez képest csiszolt pohár. Miért nem lehet nálunk is úgy, mint másutt? A munkás itt sem drágább. Forgalmunk kisebb. Személyzetünk nagyobb. Időnk olcsóbb.

Végre is két lágy tojást reggeliztem. A lágy szót aláhúztam. Mert van híg tojás és van lágy tojás. Már t. i. ott, ahol a vendéglő a vendégért létezik. Nálunk megfordítva, a vendég létezik a vendéglőért. Nálunk a vendég: ál-

dozat. Alkalmas tárgy a kiaknázásra. A vendéglő nem el látja a vendéget, hanem levetkőzteti.

A régi magyar csárda szelleme még mindig kísért. Nem hívtuk; miért jött? Ha alkalmatlanságot csinál: fizessen. Edd torkig magadat és igyál a sárga földig: akkor számí hatsz némi előzékenységre. De jaj neked, ha rendes egyszerűséggel akarsz élni, mint otthon. Ha vizet kérsz hamisított bor helyett, s kávéárban nem fogyasztod a cikóriát. Azt a teát (rum és cukor nélkül), mely otthon jó minőségben legföljebb négy fillérbe kerül, itt hatvan fillérrel fizeted. Hát ez istentelenség!

Ha mondod, hogy lágy tojás kell, hoznak nyers tojást. Ha visszaküldöd, hoznak híg, főtelen tojást. Ha megint visszaküldöd és kikötöd, hogy négy percig főzzék lobogó vízben: azt mondják nem tarthatnak két tojás kedvéért külön szakácsnét, külön zsebórával. Azonban megfizettetik a nem sikerült tojásokat is. Mert a vendég arra való, hogy károsodjék. A vendéglős pedig arra való, hogy ötezer százalékra dolgozzék. Vajon mikor is ér rá Magyarország a vendéglős-ipar szabályozására? A kontárok ráncbaszedésére, a a hamisítók fenyítésére, a szolidak kitüntetésére, a piszkosak megbüntetésére?

Ötezer százalék. Helyes. Inkább mondjuk 5000 percent. Mert nyomon vagyunk. Az ötezer percent hazájában. A kazar földön.

KAZAR NYOMOK

Reggeli után, vonatindulásig háromnegyed órára maradt Sátoraljaújhely megtekintésére.

Egán meghúzódott egy sarokasztalnál s diktált a gyorsírójának. Kevés ideje van akták készítésére. Ő az életnek dolgozik. Tehát az irodán kívül; a szövetkezeti boltban, a legelőn, a belvizek lecsapolásánál, a tehén-kiosztásnál, a hitel megállapításánál; az útépítésénél, a mezőhegyesi munkások kiválasztásánál, a hitelszövetkezet gyűlésén; az üszők vizsgálatánál; a bérföldek hasznosításánál. Egy óra alatt megdiktál két-három napi irodai munkát; a többi az írások dolga.

Kimentem az indóház udvarára, kocsit után nézni. Kaf-

tános emberek vettek körül, hogy ők szereznek kocsit. A kocsik előtttem állottak. A kaftánosok pokoli lármával kísérték kocsiról - kocsira és beszéltek érthetetlen nyelven. Nem tulajdonosok voltak; nem is kocsisok; nem is kocsibírlók, hanem közvetítők. Pénzt kívántak tőlem olyan munkáért, amit nem teljesítettek. Közvetíteni akartak olyan üzletet, amit végezhettem el a kocsissal, ha el nem ment volna a kedvem a kocsiázástól. De elment.

Ilyen kocsiba pestisveszély nélkül ülni nem lehet. Ez a ló, ez a szerszám, ez az ülés, ez a föld, ez a sárhányó, ez a kerék, ez a lépcső, ez a behúzó, ez a kocsis — egyszerűen leírhatatlan.

Százszor inkább gyalog. De arra nem volt idő. Mert nálunk az is vasúti politika, hogy az indóház a várostól legalább 3 - 4 kilométernyire legyen. Mert a forgalmat lehetőleg meg kell nehezíteni és drágítani. Főispánnak, alispánnak, főbírnak, polgármesternek ezek a bérkocsik nem tűnnek föl, mert ők a saját fogatukon járnak. Az utas... no hát az utas minek utazik? És minek kocsis olyan embernek, akinek nincs kocsija? Hiszen már II. József császár a hivatalos fuvarozások ellen panaszkodó gagyai székhelyeknek ilyen privilégiumot adott:

„Akinek nincsen szekere és lova:

Járjon gyalog Gagynak határiba.”

Ezek a bérkocsikon, lovakon, szerszámon olyan erőteljes kazár-nyomok valának, hogy visszamenekültem a váróterembe. Itt aztán elmélkedtem.

Miért olyan elcsigázott ez a ló? Miért olyan rozoga az a kocsi? Miért olyan szakadozott az a szerszám? És a kocsis ruhája, pokróca, ostora; és a közvetítők kaftánja, kalapja, csizmája, kócos szakállja... mindez miért olyan elviselt, olyan fakó, olyan kopott, olyan tisztátalan?

Azért, mert itt rablógazdálkodás folyt. Mindent kiaknázni az utolsó ízig; az embert az utolsó sóhajtságig, a barmot az utolsó nyögésig, a szerszámot az utolsó parányig, a földet az utolsó burjánig: ez a kazár-gazdálkodás principiuma.

Ahová lép, amihez nyúl: minden elpusztul.

Micsoda végzet üldözi ezt a népet? Mintha vele járna a halsors. Mintha arra volna kárhoztatva, hogy vesztére legyen az embernek, akivel érintkezik; a háznak, ahol lakik; az állatnak, amellyel dolgozik.

Talán érzi is végzete súlyát. Íme, sötét ruhában jár, mintha gyászolná azt a pusztulást, mely őt körülveszi.

Mosolyát nem látod, örömét nem hallod. Komoly. lassú,

nehézkés minden mozdulata. Szemlesütve jár s ha rád emeli sötét tekintetét: azt véled, hogy a mélységből sugárik feléd valami baljóslatú fekete tűz.

Még a gyermeke sem játszik; még az asszonynépe sem kacag. Pajkosság, vidám beszéd, enyelgő szórakozás ismeretlen fogalmak e fajnál. Életüknek nincsen bája, derűje, nemes ingere.

Az ő életük: üzlet és nélkülözés. Gondok emésztiik szüntelen.

Egész mivolta abban a problémában olvad föl, hogy a krajcárból forint, a forintból tízes, a tízesből százaz legyen. Akarata, vágya, szenvedélye ehhez a problémához fűződik. Az emberből, a természetből, a viszonyokból és az intézményekből csak annyit lát, amennyi ezen probléma megoldásához vezet.

Erkölc világa is ehhez idomul. Ami a probléma megoldásához vezet, az jó; ami nem vezet oda, az rossz. Még pedig minden jó, ha szaporítja a pénzt. Minden, kivétel nélkül minden. A koplalás, a rongyosság, a fázás, a szegénység, az emberek megvetése, a gyalázat: az mind viselendő, ha pénz hoz.

Vallásra nézve mőzeshitű.

De a mi zsidóinkból, akik velünk barátkoznak, velünk étkeznek, velünk örvendenek és velünk szenvednek, egyetlen vonás sincs bennük. Tehát senki se csináljon zsidókérdést a kazárkérdésből. Nincs itt szó vallásról. Egy fajról beszélek, amely becsempészte magát hazánk felvidékére s meglepte a bennszülötteket, miként a penészgomba a védtelen organizmust.

Azokról beszélek, akik magyarul sem nem tudnak, sem tudni nem akarnak. Egy vad törzs nyelvét beszélnek, melynek se nyelvtana, se szótára, se irodalma nincs.

E faj terjeszkedik, miként a fecskefónál a lóherésben. Körülfonja, behálózza, rátapad, kiszívja s mikor elpusztult a megtámadott növény, akkor tovább kúszik az élődsi, újabb áldozat után.

Mert hiába lett ura annak a földnek, honnan a neme sebb fajt kiirtotta: nem tud rajta, belőle megélni, miután sorvasztó gazdasági rendszerével a talajt is kiszorolja.

A zsidó vallású magyarokat, akikben oly nagy az érzékenység, annyi a tudásszomj, a becsvágy, a költészet a zenéért: kérve kérem, ne azonosítsák magukat ezzel az érzéketlen, tudatlan, ambíció nélkül való durván materiális és mosdatlan fajjal. Ne üldözzék, ne kárhoztassák Egánt, aki egy szerencsétlen és együgyű népet megmenteni iparkodik ennek a számító, élelmes, de erkölcsi tekintetben a vadállatok nivóján álló sőpredéknek karmai közül.

AZ URADALOM

MUNKÁCS

Vonatunk elhaladt Munkácsvár alatt s betért a Latorca völgyébe. Fényes emlékek, sötét emlékek kelnek, ébrednek, váltakoznak a robogó kerekek forgó sietségével.

Munkács fellelőváros részében Zrinyi Ilona ablakát keresi szemünk. Látni véljük a bástyát, melynek boltívét bezúzta a Montecuccoli bombája. A bástyához bizalmasan tapad a Báthory kápolna, mint a fecskéfészék az ereszhez.

Hormayr e várban szenvedett fogságot; Kazinczy is. A Bach-korszak rablőgyilkosok számára rendezte be Rákóczi várát.

Mégis csúf mesterség osztráknak lenni.

Most üres a vár. Egy kedves öreg úr mutogatja a rabcellákat, a dolgozótermeket, a fogházfelügyelő lakását, a mosókamrákat. Aztán felvisz a fellelővárba. Hangja komolylyá, mélabússá lesz. Merengő szemei megakadnak a mély kúton, amelynek vize egykor kuruc vitézt üdített; a szabadságfán, melyet 48-as várórség ültetett; a fülkén, hol a Zrinyi Ilona rokkája állhatott; egy másik fülkén, hol a nagy fejedelem nyoszolyájának kellett lenni.

Az öreg úr azt a benyomást kelti, mintha részese volna mindannak a gyászknak és örömnak, reménynek és csalódásnak, melynek emléke e vaskos falak között meg-meglebben-ti titokzatos szárnyait.

Ezen történelmi falak és bástyák közé építették a mil-lenárius emléket. A hegyes emlék, mely kíméletlenül felnyár-salta a rajta ülő turulmadarat, 48 ezer forintba kerül. Stíl-szerűségéből hiányzik a 48 krajcár.

Vonatunk sietve kanyarog a Latorca völgyében. Jobb-ról marad a beregszentmihályi kastély. Miként az egész vi-dék, úgy ez is Rákóczi Ferenc tulajdona volt. Nincs rajta látnivaló. Az őszi ködnek egy lengő foszlánya öleli át né-hány fenyőszál magas sudarát. Mintha sóhajlás volna a le-tűnt szabadságharcok vitézeinek kebeléből.

Ha betérsz pázsitos udvarára: szívesen kínál meg jó szilvapálinkával a Schönbornuradalom egyik erdésze. Csak hogy németül beszélj, ha azt akarod, hogy megértse szava-dat.

Balról, az ősbükk-erdőség egyik kapuján tornyos kas-télyt látsz messziről. Új épület, melyet Schönborn Ervin gróf ő magassága építtetett. "Seine Durchlaucht." Mert mediatizált familia, autonóm családjoggal és házasságszabá-lyozó hatalommal. Majdnem uralkodó nemzetség. Ha fen-ség volna, uralkodó volna. De csak magasság.

Csak? Ez nem — csak! Ez nagyon is sok.

Jussa van a felséggel piketirozni és bármelyik főher-ceggel kettősben sörözni. Törvényes leánya nem lenne mor-ganatikusság, ha mindjárt Habsburg-hoz menne is férj-hez. Ha még léteznék a német Bund, ott ülne Frankfurt-ban a Churfürstök mögött, a Markgráfok mellett, a Reich-sunmittenbargráfok előtt.

Ez a kastély kétszáznegyvenezer katasztrális hold hitbi-zományi birtok fölött uralkodik. Kerek számban 24 négy-szög mérföld; vagyis 1350 négyszög kilométer. Ha csak ma-gára állana: negyvenkét kilométer volna a hossza és har-minckét kilométer a szélessége. De belesnek a fölzsabadult jobbágy községek telkei és határai. Mintegy kétszáz község. Nem nagyok, de kétszáz! Együtt ezekkel az enclavékkal ki-tesz a birtokterület legalább 40 négyszög mérföldet. Tehát nagyobb, mint Árva, Esztergom, Moson, Ugocsa, Csanád, Liptó vármegyék külön-külön. Másfél akkora, mint Turóc megye. Alig kisebb Győr-nél, vagy Abauj-Tornánál. Saját megyéje területéből majdnem kétharmadot foglal le.

A birtok befolyása két választó kerületre terjed ki. Be-széli, hogy Tisza alatt a végrehajtó bizottság elnöke ilyen levelet írt a főmagasságú úrnak: Kérem, méltóztassék meg-jelölni, hogy kit akar képviselőnek? Ha más jelöltje nincs, hajlandó-e György Endrét elfogadni?

Ennek a nagy úrnak tehát a háznál is van két vo-tuma. Voltaképpen négy; mert a kormányzója és az ügyé-sze szintén képviselők. A vármegyében ahányat akar.

A nagy birtok nagy áldása lehet a vidéknek; de lehet nagy átká is. Ha a művelés belterjes; ha emberséges a tisztikar; ha magára veszi az uradalom a cselédek, napszá-mosok egyházi és iskolai terheit — egyszóval, ha éri a tu-lajdonos és a kezelőség azon közkötelességek etikai kénysze-rét, mely a nagybirtokkal együtt jár: akkor egy ilyen la-tifundium, akár hitbizományi jellege van, akár szabad bir-tok, nagy jótétemény a népre.

Akinek milliói bankokban, értékpapírokban kamatoznak,

az nem ismeri a jótettek igaz örömeit. Lehetnek házi szegényei, akiket megsegít s akiknek hálálkodása kellemes pillanatot szerez. Tehet jelentékenyebb alapítványt és a hírlapok megcikkpezik. Ez is jól esik bizonyára. Ha gyakran ismétli istennek tetsző kegyes adományait s ha politikailag nincs pártbélyegzés alatt: báróvá, sőt a főrendiház tagjává is kinevezhetik; tagja lehet a Nemzeti Kaszinónak; tarokkozhat miniszterekkel, generálisokkal, grófokkal; beválasztják a delegáció hadügyi bizottságába s udvari ebédekre kap meghívót.

Mi ez azon a földi és mennyei gyönyörűséghez képest. amit egy nagybirtokos élvez ha boldog és jól szituált nép veszi körül? Tanyáról-tanyára kocsikázva, ha látja a cseleedségnek vidám gyermekseregét s tudja, hogy czelek a bazsarózsa arcok neki köszönhetik a színt, az erőt, a mosolyt.

Mindenik tanya egy jól rendezett szép kis község. A kényelmes udvarházban az ispán családjá lakik. Nagy, világos szobák, beárnyékolt tornác, díszes bokrok a lak előtt. Benn elégedett háznép.

Szemben az iskola; mellette a tanító lakása. Szép sorrendben a számadók, béresek, kerülők, juhászok, kanászok, csikósok, gulyások lakásai. Valamennyinek veteményes kertje, gyümölcsöse. Egész utcasora a dohánykertészeknek és megtelepült felesekeknek. Aztán a kovács, a bodnár, a kerékgyártó, az asztalos, az ács. Amott az állatorvos, a gépész, a kasznár. Ezekhez járul a központi tanyán az orvos, a lelkész, a pénztáros, az ellenőr, az írnok, az intéző, a főerdész, a főszámvevő.

Mindenfelé a gyakornokok, a gazdaságnak ez a könnyű lovassága, akik lótnak-futnak, lovagolnak, parancsot visznek, táncolnak, szilajkodnak, párbajoznak, nagyokat lakmároznak, nagyokat koplalnak s mint a birtoktest idegszállai, a főtől a végtagokig szolgálják a vezetés egységét.

Számítsuk ide a szeszgyár vezetőjét, könyvelőjét, levelezőjét, szerelőjét és állandó munkásait; az erdővédeket, a kocsisokat, a lovászokat, inasokat; a komornyikot, szakácsot, kertészt, nyergest, várnagyot, huszárt, kapust, szíjgyártót, tehenészt.

Valamennyinek egészséges kerti lakása, tisztességes fizetése; valamennyivel jól bánnak; sertése, tehene, ha valamelyiknek elkárosodik, az uradalom pótolja; betegség ha árra, az uradalmi kórházban ápolják, gondozzák, éllemezik ingyen. Lisztje, tűzifája, szalonnája, füstölt ázalékja, teje valamennyinek van. Senki sem éhezik, senki sem fázik, senki sem hajléktalan, senki sem elhagyatott.

Vasárnap nem dolgozik. Pacsirtaszó mellett áll munká-

ba s fülemüle dal altatja el. Napsugár, felhőjárás, mezei virág, barázdailat veszi körül. Naponként látja, hogy miként zöldül ki a rét, miként lesz a virágból gyümölcs, a vetésből érett kalász. Látja a sertésnyáj szaporodását, a báránycsereg vidám játékát, a tojás titokzatos átváltozását csirkévé. És szívja a tiszta levegőt, issza a friss vizet, hallgatja a kolompot, a távoli harangszót, a tücsök énekét.

Nézi a csillagos eget, a bűbajos földet, a csirázást, a termést, a rügyfakadást s aztán a hervadást, a lombhullást; a szállingózó pókhálót, mintha az őszre vált természet fehér hajszálakkal fonná körül a megvénült haraszt homlokát... csoda-e, ha életének ez az egyszerűsége, öntudatlan költészete, nyugalma, gondatlansága eltölti szívét hálával gazdájá iránt s lelkét hívó vallásosság emeli a magasságokba?

Ki tudná megmérni az életnek azt a benső gyönyörűségét, melyet a gazda érez, ha ilyen nép veszi körül? Ez nem a jótékonyosság pillanatnyi élvezete. Ez nem olyan, mint a csillogás a fogadótermek fényében s a lakomák dús asztala mellett. Nem olyan öröm ez, mint amilyent a díszes fogat, a drága kristály, a mesés ékszer, a varázslatos palota nyújt.

A mesteri kép, a halhatatlan szobor, a remek könyv, a jó színház, ez is igazi benső gyönyört nyújt. De az istenek nektárja csak annak jut meg e földön, aki, amerre jár s ameddig nagy földje terjed, mindenütt, mindig elégedett, hálás, boldog népet lát. Aki tudja, hogy az a jólét, az a tisztasága a háznak, az udvarnak és léleknek, ez a termékenység a mezőnek és vidámsága a jól ápolt állatoknak és jól gondozott embereknek, mind, mind az ő értelmének, rendszerének, jóságának, okosságának gyümölcse.

Még egy rozmaringszálnak is örvendünk, ha mi ültettük, mi neveltük, mi ápoljuk. Ez a miénk. Akaratunknak, munkánknek, hajlandóságunknak terméke. Nekünk köszöni létezését. Születése tőlünk függött s hogy tovább éljen, viruljon, illatozzék — az is tőlünk függ. Ebben rejlik a kérdés titka.

Eppen ezért a festményhez, szoborhoz, kristályhoz, palotához csak esztétikai kötelék fűz; a pillanatnyi jótéteményhez csak pillanatnyi megnyugvás. De ha ezeket tesz boldogokká a nagybirtokos: akkor őt ahhoz a templomhoz, iskolához, tanyához, gyümölcsöshöz, erdőhöz és mezőhöz és mindazokhoz, akik ott élnek, dolgoznak, imádkoznak, valóságos lelki vértelék fűzi, mert annak a virulásnak, sikernek, jólétnek, nyugalomnak, életbiztonságnak ő az alkotója, tervezője, gondozója, teremője. Ez mind az övé. Övé az a boldog-

ság, melyet e nép együttvéve érez, mert ő hozta létre.

Ez a boldogság állandó. Tavaszi kikelet, őszi hervadás nem változtat rajta. Közte és birtoka között évről-évre szaporodnak a kötelékek emlékszámai. Új ágat hajt a csemete: az emlékek egy új szálát és az új barázda új termése és az új venyige a szőlőben, a felújult zsályailat, a megszorodott agancs a szarvas fején — ez mind újabb kötelék, újabb siker, újabb emlékszál. Ebből a sok emlékszálból bűbajos hálót köt az élet, szebbet minden brüsszeli csipkénél, drágábbat a világ minden gobelinjénél.

MIKOR A NAGYBIRTOK ÁTOK

Ellenben a nagy birtok nagy átok is lehet a népen.

Mondják, hogy Schönborn Ervin gróf ő magassága jó ember, gavallér, nagyműveltségű, vallásos. Pompás lovas, kitűnő vadász, vendégszerető úr. Igényei egyszerűek, takarékosan él, edzett férfiú. Ez mind lehet.

Mondják azt is, hogy nem ismeri a viszonyokat, nem tudja, mi történik uradalmában; sejtelve sincs arról az átoksúlyról, mellyel birtoka a népre nehezedik. Ez is lehet. Nem csak lehet, de így is van. Mindenki informált, hogy így van. Jó szerencse, hogy a nép is így tudja. Mert mi lenne, ha a nép is nemtudommal állana elé. Nem tudtam, hogy ez a gróf fája, tehát kivágtam; nem tudtam, hogy ez a gróf rétje, tehát haza vittem a szénát.

Am ott a szolgabíró, a csendőr, a bíró, ugye?

De hátha egyszerre hetvenezer rutén nem tud a tulajdonról, az erkölcsről, a nemszabadról? Nem tudta, hogy tilos és leüti a kerülőt, elfogja a legelő barmot, feltöri a kasszát, meggyújtja az erdőt, beköltözik a kastélyba, csapra üti a hordókat, leakasztja a lancastereket és oda céloz, ahol a szarvasbikára les a vadász? Van-e ehhez is elég szolgabíró és elég csendőr?

Am katona van elég, ugye? Helyes. De ha aztán elhúzódik a katonaság s magukra maradnak a kasznárok, ispánok, tisztartók, erdőszők és az uradalom többi hivatalnokai — mi lesz akkor? Mert egy-két, száz embert be is lehet csukni. Tíz-tizenötöt felakasztani is lehet. De hetvenezret! S ha ez mind ellenség, mind dühös, mind fékevesztett, mind örvengő?!

A cseh Beamterwirtschaft rossz rendszer. Két végű bot

s a nehezebbik vége a nép kezében van. Ha megfordítja, utése halálos. Egy nagybirtoknak termékenyítő erőt kell képviselni, nem pedig pusztító vész. Műhelynek kell lenni, hol munkát talál a nép, nem pedig leshelynek, honnan az uradalom ragadozó beámterhada a kis egzisztenciákra veti magát.

Ez a beámterhad egyáltalában nem tödőött annak a kétszáz község-szigetnek a sorsával, melyet az uradalom erdőrengetege körül fog. Pedig érdeklődnie kellett volna, hogy miként, miből, milyen körülmények között él az a nép?

Hiszen az embert még a nyúlsüldő is érdekli, ha kertjeink valamelyik bokrában húzódott meg; a kis madár, ha fészket rakott sövényünkre; a malac, mely anyátlanul nyivog; a gazdátlan eb, az eltévedt borjú: minden élőlény érdekel, még ha nincs is bajban. Hát még, ha szerencsétlen! Hát még, ha olyan nyomort szenved, mint a rutén nép!

Ezen természetes érzés alól nincsen kiváltsága az uradalmi tisztikarnak sem. Sőt inkább. Hiszen az úrbéri rendezésnél és a tagosításnál ezen uradalom osztályos fele a nép volt. Már pedig a rutén nyomor ezzel a rendezéssel vette kezdetét.

A magyar birtokrendezési műveletnek nincs ilyen égbe kiáltó példája. Ha komoly ereje volna a jognak és ellenállhatatlan hatása az igazságnak: akkor ma vagy holnap, de mindenesetre rövid idő alatt hivatalból visszacsinálnák ezt a rendezést.

Mint minden hegyvidéken, úgy itt is, a községek a patak völgyek mentében fekszenek. Bejártam ezen völgyeket patakról-patakra, községről-községre. Nem valamennyit, de igen sokat. Az erdő jóformán mindenütt a belső telkekig nyúlik le. Kié az erdő? Az uradalomé. Hát ez? Az is. És amaz? Az is. Valamennyi, mind az uradalomé.

Különös. Hiszen ezek jobbágyságok voltak; felszabadultak; szántóföld, rét, legelő, erdő jutott az osztályrészükbe. Hol hát a község határ? Hol a föld, melyet ez a nép művel?

Túl az erdőn! Értitek? Nem az uradalmi erdő van túl a község határán, hanem a határ van túl az erdőn. Imitt-amott a hegyszakadékokban. Letarolt omladék között. Meredek oldalakon; a bércek gerinchátán, ahol leginkább dül a vihar s legvésebben ordít a farkas. Messze a községtől 2-3 órányira, fél napi járásra, úttalan utakon, híd nélkül való árkokon, túl a hegyen, túl a bérceken, túl a sziklán — ott van a rutén község határa.

Az uradalmi erdő pedig itt van a község nyakán; be-

nyúlik a templomig, a szilvafáig, a pitvarajtóig. Szörnyű egy rendezés.

Ila elszalad a borjú, a tyúk, a malac; tilalmas erdőben járt s nagy annak a büntetése. Ha levág a gazda egy dorongot, hogy eltörött löcsét pótolja: kihágást követett el. A hatóság kérlelhetetlen. Az uradalom keze messze elér.

Ha ölben rőzsét hoz a fiú, hogy tüzet gyújtson, mert beteg anyját rázza a hideg: ez is kihágás, melyért lakolni kell. Epret, gombát, ha szed a kis lány: megfogja a kerülő, letépi fejről a kis ruhát, elveszi kezéből a kis korsót.

Kérdősködtem Klenócon, Viznyitzén és más községekben. Nem egy embert kérdeztem ki, hanem többeket, külön-külön. Így kaptam azt a hihetetlen adatot, hogy aki rőzsét, málnát, epret, gombát, szedret akár az uradalmi erdőben gyűjteni, annak személyre szóló bárcát kell váltani. Az ellenőrzés oly szigorú, hogy az apát a fiú, a testvért a testvér nem helyettesítheti. Málnáért, eperért, szederért, gombáért egy bárca ára 100 fillér. A bárca csak egy napra érvényes. Rőzsebárca 80 fillérért kapható, de csak egyszeri hozatalra jogosít és csak száraz ághulladéokra és csak annyira, amennyit a hátán elbír. Budapesten olcsóbb a tüzelőanyag, mert egy félmázsa poroszköszén ötször annyi meleget ad, mint egy hát rőzse.

Van-e ennél nagyobb istentelenség?

Schönborn gróf ezt nem tudja. Pedig bizonyára megvan a számadási tételekben a málna, eper és gombaszedésből befolyó jövedelem. De ezt más szokta felülvizsgálni. A grófnak sejtelve sincs, hogy talán éppen a füstölő havanna eprésző kis leánykák nyomorult keresményét rövidítette meg.

Sok jót hallottam róla, úgyis mint úrról, úgyis mint emberről. De alkalmazottjai nem kímélik sem nagyúri, sem emberi hírnevét. Ha kímélnék: más rendszert alkalmaznának.

Miként a belső telkeket, úgy a községhatárt is uradalmi erdő veszi körül. Kilépni a községből vagy kiépni a határból annyi, mint belépni a hitbizomány erdejébe.

Ez a roppant erdőség kizárólag vadászati célokat szolgál.

Erdő - üzem ebben a kétszáz ezer holdnyi rengetegben jóformán alig van. Napokig bolyongtam négyes fogaton, lóháton, bérkocsin ezen erdőségek aljában, völgyületeiben, gerincein és csúcsain. De alig láttam vágást; ültetést is csak egy kis területet; gőzfűrésztelepet egyet sem. Itt nincs kultúra.

Főerdész, erdész, erdővéd, gyakornok, kerülő, az alkalmazottaknak az a nagy sokasága — lengyelek, morvák, cse

hek, németek, szlovének majdnem valamennyien — csupán a vadászatok sikeréért léteznek. Őrzik, gondozzák, élelmezik a vadat. Fűvet kaszáltatnak télire; itató vályúkat, csorgókat, medencéket csináltatnak. Ahhozértők a Pürschsteigok (cserkész - ösvények) összes hosszát ezekben az erdőségekben kétszáz kilométerre teszik. Ezen gyalog és lovagló ösvények jókarban tartása is az erdőszemélyzet kötelessége.

A SZUVERÉNEK

Az uradalmi erdőszemélyzet legfőbb dolga a vadak nyilvántartása. A szarvasokról törzskönyvet vezetnek. Melyik pagonyban hány van? Kivált hány bika? És egyik - másik hányas? Ez azt jelenti, hogy hány ága van az agancsnak. De az könnyű kérdés, mert a meglesett vad ágait hamar megszámlálja a gyakorlott vadász szeme.

Nehezebb feladat meghatározni, hogy gyöngyözik-e már az agancs — ami annyit jelent, hogy durván, ripacsos-e a felülete? Mert ha nem, ha sima, ha csak jelentéktelen mélyedések és domborodások vannak rajta, akkor értéktelen.

Azt is szükséges meghatározni, hogy hány kilogrammot nyom az agancs? Ha nincs tízen felül, nem érdemes a lövésre.

Aztán van-e erőteljes és szép koronája az agancs tövének? Tulajdonképpen koszorúnak hívhatnák, de ennek plebejus íze van. Koszorúja lehet minden művésznak, minden költőnek, minden menyasszonynak és minden halottnak. A koszorú tehát közönséges. Vagy dicsőséget, vagy boldogságot, vagy kegyeletet jelent, amitől a plebsét nem lehet elzárni. De a korona más. Az kiváltságot jelent. Ez a fenség szimbóluma, az uralom jele, a hatalom dísze.

És mi volna hatalmasabb és fönségesebb, mint egy tizenhétéves szarvasbika? És annak minden nemzetsége, egész háreme, valamennyi utóda. Akik is uralkodnak Bereg vármegye hegyvidékén. Akikért kihajt a rügy, megnő a fű, csörgedezik a patak. Akik miatt — ha a bőséges idősza következik, bárcával sem léphet a paraszt az erdőbe s mi is, kik a Firczák - és a Névtelen - havast másztuk meg, csak úgy kaptunk engedélyt a volóci erdők átkelésére, ha a cserkész - ösvényről le nem térünk, ha sehol pihenőre meg nem állunk, ha nem viszünk fegyvert, kutyát magunkkal és szigorúan tartózkodunk a hangos beszélgetéstől.

Mert a szuverén szarvast nem szabad ám családias mu-

latságában megzavarni. Már pedig szuverén. A német Bund hercegségei közül igen sok, igen boldog lett volna annyi földdel, amennyiben itt a szarvas az úr.

Az Ural hegységben és a Kaukázuson innen egészen az Atlanti óceánig nincs is hasonló állapot. Kétszázezer hold a szarvasok számára! Ez az övük. A fa érettük nő, a fű érettük zöldül, a forrás érettük bugyog, a tisztviselői kar értették van.

Van-e gazdagabb ország hazánknál, mely ekkora terület képes a kultúrától, a munkától, az embertől elvonni a szarvasoknak ajándékozni?

De nincs is olyan gyönyörű agancs, olyan koronával és olyan súllyal, mint Beregben és Máramarosban. Még a Bakonyban sem; még Szlavóniában sincs. Seholy sincs, csak az Uralban és a Kaukázusban.

Ám nincs is olyan szegény, elesett, éhezõ, nyomorult nép, mint itt, sem a Bakonyban, sem Szlavóniában, sem a Karsztón, mely pedig terméketlen, sem az Uralban, mely pedig ösvadon.

Ilyen a cseh Beamterwirtschaft.

Hogy nyugalma, csöndje, biztos otthona legyen a szarvasnak: nem bántják az erdõt. Nem bántva az erdõt, egyetlen kenyérkeresetétõl zárják el a népet. Mert a szarvas — az valami. Egy szép lövést: bravur; egy szép agancs: dísz; egy kemény bögés: zene. Mi ehhez képest egy rutén? — Paraszt.

A vadászat egyre-másra két hétig tart. Megjelenik néhány Schwarzenberg, Kolowrá, Lichtenstein. Mindenik kivonul a számára fenntartott pagonyba a maga Leibjägerével. Aztán bevonul. Elmondják egymásnak kalandjaikat. Egyforma valamennyi. Tavaly is így volt, tavaly elõtt is. Jövendõben is így lesz. Semper idem. De megint csak elmondják. Weisst du? Kolossal. Grossartig. Der Schelm. Kolossal. Der Kerl. Weisst du. Sapperlott!

Hogy mindezt elmondhassák jó havanna füstjében, sziporkázó kandalló világánál: ezért a beámtérhad helvenerzer rutént éhínségre kárhoztat.

Mert kétezer hold erdõ jöhetne ott évenként állandó vágás alá. Patakokat kellene szabályozni; vízraktárakat építeni; csúsztató vályúkat összeállítani; rönköket úsztatni; gereblyéket csinálni az úszó fa felfogására; fűrészeket berendezni; méterfát vágni, fuvarozni, hamuzsírt főzni, bányákat nyitani, faragó műhelyeket berendezni, szerszámgyárat építeni és így tovább mindazt megalkotni, ami az erdőkul-

túrához tartozik és a helyi viszonyoknak megfelel.

Így aztán télen-nyáron foglalkozása, keresete, munkája, kenyeré volna a népnek. A birtok hasznát hajlana a gazdának is, a népnek is, a hazának is. Míg most ez nagy birtok: meddő terület az ország szempontjából és átok a népen. Mert mint mondtam, az erdõ a falut, a határt körülveszi. Benyúlik a veteményes kertig, a krumpliföldig, a kukoricáig. A rutén nép nem léphet az erdőbe bárca nélkül. A szarvas, a vaddisznó kilép az erdőből bárca nélkül. Hogyne! Hiszen szuverén!

Tehát kilép, nagyot nyújtózik, fölemeli koronás fejét. Körülnéz és megindul. Óvatosan bújnak elõ az erdőből a többiek, a suták. Ez a hárem. Kendõzve, fátyolozva egyik odalisk sincs. Félénk könnyűséggel lépegetnek a koronás fő után, aki nyílegyenesen, minden további tétovázás nélkül megy neki a tengeriföldnek.

Ez egy félholdnyi kis birtokrészlet. A rutén család apja-nagyja tíz napig dolgozik benne õsszel, míg fölkapálja. Könnyebb lenne megszántani, de igavonó barma már nincs. Az ekét kapával pótolja. Itt így megy: visszafelé. Ahol haladnak, ott maholnap a gőz sem kielégítő; a villany kiszorítja. Itt azonban a legkezdetlegesebb géprõl, az ekérõl is kénytelen lemondani és visszafejlõdnek a szerszámhoz — a kapához.

Tavasszal újra felkapálja a földet a család, mert a porhanyított talajt inkább megáldja az Isten. Aztán beléveti a tengerit. Tíz napig élhetett volna a család ebbõl a vetõmagból. Mikor kiszedik a szuszékból, nem marad ott még egérnek való sem. Mit esznek holnap? — azzal most nem törõdnek. Arra a jó Istenre bízzák ezt a kérdést, aki gondoskodik az ég madarairól.

A vetés sikerül. Megtörténik az elsõ kapálás s halvány színbõl haragos zöldre megy át a termés. Megtörténik a töltõgetés is. A gabona szép széles sássa úgy belep a földet, hogy gyönyörűség nézni. A rutén család boldog attól a reménységtõl, hogy õsszel majd szedés után puliszkája lesz.

Ennek a drága, féltett tengeri táblának tart a falka. Mohó étvágyal esik neki. Hasig jár a dús vetésben. Teteszik neki az édes növény, az erdõ savanyú füve és keserűs rügye után. A változatosság kellemes. Sokat lehever, sokat letapos. Kivált mikor megriad valami zörejtõl és gyors rohanásban gázol végig a kis táblán: akkor már úgy néz ki a vetés, mintha jégesõ pusztította volna el.

A hátralevõ csutkákkal, romokkal végez a vadsértés. Mert ez is sok van. Ezt is gondolja az uradalom. Dúvad

ugyan, de ápoltatik, tenyésztetik. Az erdő tisztásain csicsókát termel az erdész hivatal, hogy bő élelme legyen a vad-disznónak. Nyáron át a csicsóka - telep be van kerítve, hogy a vad ne fogyassza el, mert az téli eleség. Tessék a vad-sértés úrnak másutt keresni élelmet. Ő magassága — mert ez nem szuverén, de legalább is Durchlaucht — aztán ott keres, ahol talál.

Prevarikálni megy a szomszédságba. Szarvasnak, vad-sértésnek tőszomszédja a rutén föld. A tengeriföld, zabföld, burgonyaföld, a köles, a lóhere, az alakor. Ez mind csemege. Le ő magassága szeret disznólkodni. A csemegét úgy falja, mint más halandó az egyszerű tápszert. Képes csupa csemegével jóllakni. A burgonyát kitúrja, a zabot letarolja, a lóherést előbb lelegeli, azután kitúrja, mert ennek a gyökere is jó.

Amit írok, nem képzelődés. A vadkár ezen a vidéken valóságos Istencsapás. A rutén földművelő inkább fél a vadtól, mint a jégveréstől. Egész évi munkáját, keresményét, reménységét igen gyakran a vadak emésztik fel.

A szarvasok és vad-disznók, ezek a szuverének és főmagasságok birtokolják az erdőt, birtokolják a mezőt. Kirekesztik, a rutén munkást az erdőből, ahol kenyeret kereshetne és kisajátítják a rutént a tulajdonából is, hogy ott se jusson kenyeréhez.

A nép vet; az uradalmi vad arat. A nép éheznek; az uradalmi vad lakmároz. A nép satnyul, pusztul, elvándorol; az uradalmi vad tenyészik, szaporodik, tért foglal.

A hitbizományi uradalom területén minden képzeletet felülmúl a vadállomány elszaporodása. A domboslelki lelkész egyszer, hóolvadás idején, egy árokban hét szarvashullát talált. Valószínűleg hófúvásba jutottak s a farkas rájuk csapott.

A szénaboglyákat a nép körül szokta kertelni tövissel, mert télen át, éjjelenként szarvascsapatok látogatnak be a községbe és főleszik a takarmányt, ha hozzáférnek. De a kertelés nem mindig használ, mert a nagy hó feltölti mellette a talajt.

A SCHÖNBERG BÁRÓK

A Schönberg bárók rikai vadászkastélya alatt hegyi patak folydogál. Mialatt a társaság többi tagja, háziak és vendégek Egánnal kilovagoltak, hogy a csolnoki fogyasztási szövetkezet áruraktárát megnézzék és felülvizsgálják: az alatt én banduklásra határoztam magam a patak mentén. Mert semmi sem érdekesebb, mint egy havasi patak és annak környéke.

Ebben a morajban, az ide gördített szikladarabokban, a kidőlt fák rothadékában bujálkodó gazdag növényzetben — ebben a nedvben, párában, illatban, enyészetben és virulásban úgy érzem, mintha magához a levészhez jutottam volna. Mintha megközelítettem volna a termő és öldöklő természet titokzatos műhelyét. Mintha a víz zúgásában ama rejtélyes műhely kerekének zakatolását hallanám.

Ez a patak csak néhány száz lépésnyire és csak az imént buggyant ki valamelyik földkötő eldugott mélységéből. Íme, hogy siet, hogy fut, hogy iramlik! Mi történt a kőműhelyben, hogy ilyen eszeveszetten menekül onnan? Szünet nélkül beszél, mint aki csodát látott, veszélytől szabadult s nagy zavarában egyszerre mindent el akar mondani. Ki érti meg?

Olykor vidáman cseveg, mintha valakit könnyű módon rászédett volna odalenn. Máskor panaszos hangon sír, jajgat, mintha most is érezné az elszenvedett fájdalmaikat. E nyeleg is olykor, kedvesen, majdnem kacérkodva, bizonyára derűs emlékek igéző hatása alatt.

Az izgalmas mesét némán hallgatja a labodasereg. Levélzetét kiterjeszti, mint valami óriás füleket. Aggályosan gázolok közöttük, hogy csendjét így megzavarom.

A páfrányok már nem ilyen félelmesek. Halványabb színük megnyihíti a laboda haragos zöldjét; sugár termé- tük szelid hajlása nemes ellentétben van amannak merevségével. Csipkés mivoltuk légies könnyűséget kölcsönöz alakjuknak.

Lépten - nyomon bámulva tekint föl rám egy - egy ne-felejtsbokr. E zordon helyen mit keres ez a szelíd, megható tekintet?

Csodálatos elrendezés, hogy a virág mindenütt megjelenik: a Karszt durva közeiteiben mint ciklámen, a jéghegy oldalán, mint gyopár, a havasok torkában, mint ne-felejts. A természet nem akar dísz nélkül lenni. Kendőzi magát. A virág az ő színpírtőszere.

A patakparti sétát kegyesen megosztotta velem a kastély nagyműveltségű, szeretetreméltó úrnője. Ő is beszélt, mondott, csevegett, miként a patak. Lágyan ütődött hozzám egy - egy hang, mintha lepkeszárnyak érintenének. A színgazdag szárnyak finom porából néhány porszem rajtam maradt. Azt hiszem, Mumm báróról beszélt, Németország kínai nagykövetéről, akihez gyermekkori cimboraság szép emlékei fűzik; aztán nevelési rendszeréről; majd a vadászatokról. Jellemezte a rutén népet. Átment keskeny pallókon idegeskedés nélkül. Egészben véve az egyszerű, művelt, há-

zias német úri asszony benyomását tette rám.

De bocsánatot kérek tőle ezen a helyen. Tudom, hogy érdekes és tartalmas volt társalgása. Azonban bármennyi szemrehányást is tettem magamnak, nem voltam képes azal a köteles figyelemmel hallgatni beszédét, amennyivel egy dámának tartozunk. Szórakozott, unalmas lehettem, sőt azt hiszem, kissé buta is.

Szemem, lelkem, figyelmem odatapadt a patakhoz, a fához, a kőhöz, az elvillanó pisztránghoz, a leselkedő vízi rigóhoz.

Esernyőknek néztem az idomtalan gombákat s számítottam, hogy vihar idején hány menekülő méh fér el alattuk? Csontnak néztem a sziklát s találgattam, fáj-e nagyon a földnek, hogy azon a helyen lemálott róla a hús? És az óriás bükkök, ugye, azok a föld hajszálai? És fönn a nagy magasságban, amint a leáldozó nap megvilágította az alpesi legelőket, — ugye, az ott kopaszság az öreg föld koponyáján?

Ez a patak is vajon könnyűje-e a földnek, vagy fölpattant vérerecskéje?

És mi emberek, kik és mik vagyunk rajta, ezen a nagy, hatalmas lényen? Több-e, mint az a kis moha, mely sápadtan tapad a kőszálhoz? Jobbak-e, mint az a rigó, mely előttünk röpdés és nagyokat kurjant széles jókedvében? Bölcsőbbek-e, mint a dongó, mely ma még eljött a vad mályvához egy búcsúlátogatásra, de holnap már téli fészkebe temeti magát?

Szórakozottságomban is föltűnt a sok tehen nyom és sertéstúrás a patak partján. Kerestem a nyáját, mely ide itatóra jár. Sehol legelő, sehol marhacsapás. Végre is megkérdeztem, hogy úttalan utakon, hogy jön ide gulya. Így tudtam meg, hogy amit látok, az vaddisznó- és szarvasnyom.

Következtetni lehet ebből a vadbőségre. Ez a vadbőség a Schönborn uradalomba ékelt községekre nézve — ismétlem — valóságos Istencsapás. A vadak elpusztítják a gyümölcsfát, föleszik a veteményes kertet, letarolják a mezőt.

Fegyverengedélye a parasztnak nincs. Hiába is volna, mert vadászni úgy sem szabad. A vadászati jog a községek területén is az uradalomé. Nem lehet oda nem adni. Mert közel a községekhez, mindenütt van az uradalomnak legelőterülete. Tehenét, borját, ökrét csak ide hajthat

ja a nép. Más nincs. Ezt pedig az uradalom semmi pénzért nem adja, hanem csak a községi vadászati jogért.

A vadsertés: dúvad. Miután sok kárt tesz: hatóságiilag kellene föllépni és hivatalos vadászati tartani. Teszik is. De hogyan? Az uradalom megkívánja, hogy az ilyen vadászat vele előzetesen közöltessék. Ez méltányos kívánság, ugye? Igen, de ezt az előzetes közlést arra használja fel az erdőkezelőség, hogy embereivel egy nappal előbb elhajkuráztatja a vadat a kijelölt területről. Így lesznek ő magasságaik, a disznók, a hivatalos üldözés ellen megvédelmezve.

Hát a nyomorult parasztot ki védelmezi a szuverén szarvasok és főmagasságú disznók falánksága ellen?

A csendőrök igen komolyan veszik a fegyvertilalmat. Egy csabina, vagy talán szuszkói ember, (a falu nevét nem jegyeztem föl) tilos fegyvertartás gyanújában állott, mely házmotózással végződött. Ezek a házkutatások, az uradalom embereinek följelentésére, napirenden vannak. A csabina eset annyiban különbözik a többitől, hogy fegyvert ugyan itt sem kaptak, azonban a gazda felesége kétnapos gyermekágyban feküdt. Miután a kutatás a padláson, ólban, házban sikertelen volt: Kihúzták a szalmazsákot a beteg asszony alól s azt széjjel szórták abban a reménykedésben, hogy talán ott lesz a tiltott fegyver. E durva és embertelen zaklatás miatt életveszélyes lázakat szenvedett a szegény asszony. Ennél már csakugyan jobb dolga van az u. asági szarvastehénnek és vadkocának ellés idején.

ÖRTÜZEK

Első nap, hogy Szolyvára érkeztünk, néhány községet megjárva, alkonyatkor indultunk vissza. Amint esteledett, jobbról, balról, mellettünk, fölöttünk, a hegyeken, az oldalakon és a völgyben tüzek gyúltak ki. A táj megvilágosodott. Éktelen ostorpattogás, kürtszó, kiabálás töltötte meg a levegőt. A tüzek pedig jobban sokasodtak, mintha a csilagos égbolt egy darabja szállott volna le.

Mi ez?

Védelem a vadak ellen.

Ezek őrtüzek. Örtüzei annak a kegyetlen és dúló hadjáratnak, melyet az uradalom vadjai folytatnak az emberek ellen. Terményük egyetlen éjszakán semmivé lenne, ha nem őriznék s ha lármájukkal a vadat el nem riasztanák.

Elborzadtam.

— Mióta tart ez így? — kérdeztem a mellettem ülő

lelkésztől.

— A birtokrendezés óta. Mióta a vadállomány elszaporodott.

— És mikor kezdődik az őrzés?

— Tavaszkor, ha szárba indult a vetés s ha el van ültetve a burgonya és tart őszig, a termésbetakarításig.

— Szörnyűség! Minden éjjel?

— Minden éjjel. Odaköltözik földesekje végére a gazda, a másikkal a felesége, a harmadikkal a gyermekei. Így védelmezik vagyunkjukat a szarvasoktól és a disznóktól. Aludni nem mernek, mert egy félórai álom végpusztulást hozhat.

Már most kérdezzétek, miért nem dolgozik ez a nép? Az erdő nem ad neki munkát, mert kétszázezer hold erdő csak arra való, hogy benne szuverén szarvas és főmagasságú disznó tenyesszék. A fenségek és főmagasságok pedig nem érik be területiális jogaikkal, hanem idegen területeket is kizsákmányolnak. Miként dolgozzék nappal, aki éjszaka nem alszik.

Alig tudtam magamhoz térni, úgy fölháborított ez a látvány. Mikor magamhoz tértem, eszembe jutott Taine híres műve a nagy forradalmat megelőzőtől és szerettem volna az uradalmi erdőüzemet azzal kezdeni meg, hogy egy gőzguillotine állíttassék azon beámterek számára, akik ezt az állapotot fenntartják és azon hatóságok számára, amelyek ezt tűrik.

A KÖZIGAZGATÁS

A vadkárók ellen nincs más menedéke itt a népnek, mint az éjszakai őrzés. Mert ha megtörtént a kár: letarolt, végig gázolt, elpusztított vetésért hol keressen kárpótlást a kétségbeesett család? Könnyű mondani, hogy menjen panaszra. De hová, de kihez?

Azokat, kiknél hatalmat érez, mindig együtt látja. A jegyző, a szolgabíró, a járásbíró, az adótiszt, az erdész, a főerdész, az ispán, a tisztartó egyműveltségű, egyívású, egyszőrűbőrű emberek. Nem mondom, hogy rossz emberek. Akad köztük rossz is; de nem mind az.

Hanem egy társaságot élnek. Ők képezik az intelligenciát. Egymásra vannak utalva. Együtt pajtáskodnak, együtt szánkáznak, együtt tarokkoznak, együtt keresztelnek. Német, cseh, lengyel az udvari ember; magyar az állami, vármegyei, községi ember. De összeszoknak. Előbb gondo-

latot cserélnek, azután pipát, végre lovat is.

Ezt mind látja a kárvallott. Kitől reméljen igazságot? Nem állítom, hogy nem kapna, ha kérne. Csakhogy nem kér. Bizalmatlan. Nem is tudja, kihez forduljon oltalomért. Mert a hatalmasok nem szoktatták oltalomhoz.

Mikor hivatalos embert lát a paraszt: megvakarja a fejét és szeretné, ha nem született volna. Mert, hogy könnyítsen az ő dolgán: e miatt még nem járt komisszió a faluban.

A hivatal rendelkezik, parancsol, bírságot, büntet. Végrehajt. Licitál. Útmunkára hajt. Adót szed. Foglal. Újoncoz. Falvainkban országszerte ebből áll a közhivatal ismertető jele.

Ahol középosztály van, ott a nép szerencsésebb. A középbirtok érdeke, a nagy uradalommal és hivatallal szemben, azonos a nép érdekével. Azt az óriási őr, mely az állam hatalma és a nép gyöngesége között tátong, a középosztály van hivatva betölteni. És azt a másik árkot, mely a nagybirtok gazdasága és a nép szegénysége között fennáll, szintén középosztály hidalja át.

E két nagy távolságot a nemes ember közvetíti. Itt is megfordul, ott is megfordul. A nagy úrral vadászik, a néppel dolgozik. Életének érintkezési pontjai vannak ezzel is, azzal is. Ez aztán sokat kiegyenlít. A nép természetes védelmét találja föl benne. Bizalommal fordul hozzá. Ingyen tanácsot kap tőle. Sokszor segélyt is. Jó szót mindenkor. Elhagyatott emberre nézve nagy kincs a jó szó is.

Ezen a vidéken nincs középosztály. Kihez forduljon hát a nép? Ahhoz, aki bírságot, végrehajtja, árverezi? Honnan tudná az a világtól elzárt nép, hogy aki büntet, az simogatni is tud? Mit reméljen attól, akinek csak a keze súlyát érezte?

Ügyvédhez menjen, pört indítson? Hol a bélyegre való, hol az előleg? Még gondolatnak is kétségbeesítő, hogy ő szembeszálljon az uradalommal. A hangya harcot kezdjen a medvével!

Kivel bizonyítja, hogy vetését szarvas legelte le s krumpliját vadsertés túrta ki? Tanuja nincs. Ő maga sem látta, hiszen ha ott ett volna elűzte volna a vadat. Csak a pusztulás a bizonyíték és a nyom. Ám a tehén nyoma is olyan, mint a szarvasé s a házi sertés is úgy tűr, mint a vad. Az uradalomnak berendezett irodái vannak az ilyen pörök folytatására. A parasztnak nincs a jó Istenen kívül senkije. Ha pöröl, vesztes lesz, költséges lesz s az elpusztított gabona után elúszik a tehene is.

De hát arra való a közigazgatás, hogy panaszt, pörrendszerű bizonyítást várjon, ilyen általános, köztudomású, elementáris bajok mellett? Nincs szeme annak a szervezetnek? Nincsen szíve, hogy meg nem dobban? Nincsen szája, hogy fel nem kiált? Nincs lelkiismerete, hogy furdalásától rettegjen?

Miért nem irtják a dúvadat hatóságilag? Csakhogy ne hipokritáskodjanak. Ne limonádét használjanak irtószerül. Ne jelölgesse ki a hajtóvadászat területét, hogy onnan az erdészek, vadászok, kerülők előre elhajkurásszák a főmagasságú disznókat. Hanem tessék ezt a dolgot szigorúan venni, irgalmatlanul oda puskázni s egyszer valahára megmutatni, hogy a hivatalos Magyarország előtt értékesebb anyag az ember, mint a Schönborn uradalom voddisznoja.

A szarvasokkal szemben pedig, miután a vadászati törvény csakugyan jobban védi őket, mint az embert, tessék a károkat hivatalból fölvenni, a termőföldeken hivatalból ambulálni s a károk megtérítésére szorítani a hitbizományt. Egyszersmind tessék rákényszeríteni az uradalmat, hogy vadaskertjét — mert hiszen csak a vadaskert az olyan erdőség, melynek főcélja a vadtenyésztés — kerítse be. Ez persze megdrágítja a vadászat mulatságát, de aki kétszáz ezer holdat szánhat a vadaknak, az arra is költhet, hogy vadjai ne falják föl a szegény embernek gabonáját.

A nagykirályi uradalomban kilencszáz hold erdő szintén szarvastenyésztési célokat szolgál. De ez be is van kerítve erős drótkerítéssel. Az Eszterházy uradalom erdője a Bakonyban szintén körül van kertelve. Néhány nagyúr túl a Dunán évről-évre rendes, alku szerint megállapított vadkárt fizet a községeknek. A kikötött vadkár díj községenként két-háromezer forint.

Ezt értem. Ez úri dolog. Megfizeti a saját mulatságát. Kedvteléséből nem sajtol könnyet a szegény nép szeméből. De bocsánatot kérek: az már barbár és kegyetlen időtöltés, hogy kétszáz község lakossága, a vadak miatt, megfosztassék tavasztól ősziig az éjszakai nyugalomtól. Hogy jut ahhoz hetvenezer ember, hogy egyetlenegy így ránehezdjék? Hogy vagyunkájának éjjeli őrzése miatt nappalra munkaképtelenné tétessék?

Néhány őrtűz közel esett az országúthoz. A föllobanó láng megvilágította a csoportot.

Hóharmatos hideg éjszakák voltak már akkor azon a vidéken. Téli kabátban is fáztam.

Némelyik őrtanyán csak gyermekek üldögéltek. Egy kis földhányás némileg védte a tüzet is, az őrköt is az

éjszakai szélről. Másutt néhány szál deszka. A harmadiknál egy összetakolt lombsátor.

Ott kuporogtak, dideregtek a tűz mellett. Vállukat gyapjas guba fődte; különben meztláb volt valamennyi, kivált a gyermekek és az asszonyok.

Egyik-másik tűzhelyre bögre van állítva. Krumpli főhetett benne, vagy aszalt vadalma. Nedves, félig rothadt szalmán guggoltak, némelyik egy kövön, másik a földön.

Kimondhatatlanul szánandó volt ez a kép.

Köröskörül a nagy éjszaka. Se holdvilág, se csillagsugar. A hideg harmat átjárt mindent, a bőrt, az izmot, a csontot, a velőt.

Kuporgó helyzetéből olykor fölkeltek valamelyik; körül nézett; sípolt, vagy kürtölt, vagy ostort csattogtatott, vagy kiabált.

Ez a kiabálás volt a nép legrémületesebb vonása. Egy borzasztó akkordja volt ez a félelemnek, kimerültségnek, inségnek. Hallatszott, hogy nem bírja tovább; hogy tüdője, torka, izomzata már képtelen a további erőfeszítésekre. Ki nek kiáltott? A Semmiségnek, a Mindenségnek.

Inkább üvöltés volt, hogy értsék meg a vadak és szánják meg.

Vagy talán hörgés, melytől lehangol a teher, hogy befejeződjék az élet kínja.

Meddig hatott el ez a kiáltás?

Nekem a szívemig.

Ezt a kiáltást hallhatta meg Egán is, mikor elhatározta magát, hogy életét a nép ügyének szentelje. Ez a kiáltás évek óta tart. Mikor jut el az egész nemzet fülébe? Mikor hallja meg a hatóság is azt, amivel telve van az éjszaka?

Ezt a panaszos hangot, melytől még most is reszketek. A jajveszékelésnek ezt a szemrehányását; ezt az irgalmatlan vádat, mely ránehezedik a földre, a csillagokra és mindazok lelkiismeretére, akik fizetést húznak a nép adójából hogy védjék a gyámoltalant, istápolják a gyengét, gondozzák a közjólétet. Mikor hallják meg egyszer már az illetékes körök ezt a szörnyű jajkiáltást?